

КАМПАНІЯ ЗНЯТТЯ ЦЕРКОВНИХ ДЗВОНІВ НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ТА ОДЕСЬКОЇ ЄПАРХІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

У даній статті на прикладі Херсонської та Одеської єпархій з використанням невідомого до наших днів матеріалу розповідається про кампанію зняття церковних дзвонів другої половини 20-х років ХХ ст. Приводом для її розгортання послужувала нестача кольорових металів «для потреб індустріалізації» та дефіцит коштів для поліпшення «культурної бази» регіонів. У статті зазначено також, що дана кампанія стала ще одним елементом антирелігійної політики радянської держави.

Ключові слова: дзвони, церква, індустріалізація, агітація, конфіскація, кольорові метали.

В данной статье на примере Херсонской и Одесской епархий с использованием неизвестного до наших дней материала, рассказывается о кампании снятия церковных колоколов второй половины 20-х годов ХХ в. Поводом для ее разворачивания послужила нехватка цветных металлов «для нужд индустриализации» и дефицит средств для улучшения «культурной базы» регионов. В статье также указывается, что данная кампания стала еще одним элементом антирелигиозной политики советского государства.

Ключевые слова: колокола, церковь, индустриализация, агитация, конфискация, цветные металлы.

In this article on the example of Kherson's and Odessa's eparchies by using unknown before facts is telling about campaign of taking down church bells at the second part of 20-th years of 20 century. The cause for its beginning was the deficiency of colour metal's «for the needs of industrialization» and money's shortage for making better «culture base» regions. In this article is noted also that this campaign was wan of the elements antireligion policy of soviet government.

Keywords: bells, church, industrialization, agitation, confiscation, colour metals.

Сьогодні в нашій країні триває процес відродження духовності суспільства. Підвищується інтерес фахівців до проблем релігії взагалі і до історії церкви зокрема. Особливу увагу істориків привертають недостатньо досліджені сторінки церковної історії. Однією з таких тем є проблема конфіскації церковних дзвонів, яка розгорнулася у другій половині 20-х років ХХ століття. Причиною для розгортання цієї кампанії влада назвала дефіцит кольорових металів «для потреб індустріалізації» та дефіцит коштів для поліпшення «культурної бази» у регіонах. Цей захід також став одним із елементів тиску держави на Церкву та посилення антирелігійної пропаганди. Певний вклад у розробку даної теми вже зробили такі дослідники, як Р. Плаксин [1], В. Даниленко [2], Н. Кухар-Онишко [3], А. Скороход [4]. Особливості проведення цієї кампанії на місцевому рівні, і, зокрема, на території Херсонської та Одеської єпархії, до нашого часу залишаються слабо розкритими. Тому автор ставить на меті розглянути дану проблему, використовуючи широкий спектр місцевого матеріалу.

З давніх-давен люди дуже шанобливо ставилися до дзвонів. Це виражалося в тому, що окремим дзвоном давали ім'я, їх хрестили, вони мали власні біографії. Дзвони також мали й практичне застосування: їхні звуки допомагали збирати людей для захисту від нападу ворогів, сповіщали про пожежі, весілля, смерть, страту, приїзд високоповажних гостей тощо. А найголовніше те, що дзвони здавна вважалися символом єдності та величі держави, голосом Батьківщини.

Наприклад, Херсон вперше почув звуки дзвіниці Греко-Софійської церкви 10 листопада 1780 року. З роками місто збільшувалося, з'являлися нові храми і нові дзвони. Багато з них було відлито на гарматному заводі Асана Струговщикова, а у майстерності створення дзвонів найбільше відзначився Михайло Крюков. Найвеличнішими дзвонами Херсона були: дзвін Успенського собору (6 224 кг) та дзвін Святодухівської (Привозної) церкви (5 137 кг) [3].

Однак з утвердженням на теренах колишньої Російської імперії комуністичної ідеології, у своїй основі матеріалістичній, кожен прояв релігії, у тому числі й у вигляді дзвонів, почав вважатися ворожим та непотрібним. Приводом для такої позиції радянської влади послуговували події у РСФРР у 1918-1919 роках, коли люди збиралися за допомогою набатного дзвону для виступів проти більшовиків [1, с. 153].

Під час кампанії з вилучення цінностей у центральних виданнях Радянського Союзу промайнули повідомлення про необхідність конфіскації церковних дзвонів. Так журнал «Наука и религия» у 1922 році повідомляв про те, що дзвони заважають спокою трудящих, і тому в церквах треба залишити лише по одному дзвону [2, с. 91]. Однак подібних статей у згаданий час на території Херсонської та Одеської єпархій виявлено не було. Це може свідчити про те, що на даному етапі до дзвонів у влади просто «не дійшли руки». По-перше, поки що вистачило фінансів, отриманих за церковні коштовності; по-друге, окупність витрат на зняття дзвонів була незначною; по-третє, антирелігійна політика ще не досягла свого апофеозу.

Хоча масовим вилученням дзвонів до кінця 20-х років ХХ ст. державні органи не займалися, все ж слідкували за тим, щоб їхня кількість суттєво не збільшувалася. Продаж віруючим дзвонів та інших предметів із кольорових металів регламентувався в арт. 2 обіжнику НКФ та НУВС від 16 червня 1926 року. Зважаючи на те, що всі культові предмети держава вважала своєю власністю, котрі вона передавала у тимчасове користування групам віруючих, продавати їх самим собі вважала за недоцільне [5, арк. 190].

Згодом, згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 липня 1926 року «Положення про комісію зі створення спеціального фонду фінансування металургії кольорових металів – Комкольорфонд», усе культове майно із міді, срібла, бронзи та інших кольорових (некоштовних) металів, як-то: дзвони, канделябри, чаші, підсвічники і т. п., що знаходяться у закритих молитовних будинках, або тих, що будуть закриті, необхідно здавати безкоштовно Комкольорфонду [6, арк. 52].

Рудметалторг за лом кольорових металів, що йому передавав НКВС, сплачував останньому векселями строком 120 днів із дня прийняття лому [7, арк. 155].

Зважаючи на те, що вищезгадані вимоги на місцях не втілювалися у життя, у жовтні 1928 року НКВС УСРР знову звернувся до адмінвідділів із вимогою терміново до 15 листопада 1928 року виявити на території округу металеві культові речі [7, арк. 51].

Однак, незважаючи на зусилля влади, конкретна діяльність із вилучення кольорових металів розпочалася лише навесні 1929 року. Саме у цей час на території Херсонської та Одеської єпархій розгорнулася агітаційна кампанія, направлена на підтримку конфіскації дзвонів у пресі. Однією з перших побачила світ замітка журналіста Н. Гурвіча «Дзвони – у ливарні цехи», що вийшла друком в «Красном Николаеве» від 31 травня 1929 року. Автор повідомлення наголошував: «Зняття дзвонів із церковних дзвіниць практикувалося не раз. Петро I під час війни зі

шведами перелив дзвони на гармати, під час імперіалістичної війни новгородський архімандрит Арсеній передав дзвони на виготовлення снарядів» [8].

Інша стаття – «Дзвони – на індустріалізацію. Собор під антирелігійний музей» побачила світ на шпальтах газети «Наддніпряньська правда» від 3 вересня 1929 року. Вона повідомляла про те, що загальні збори робітників заводу ім. Старостіна, в день індустріалізації постановили: «Беручи до уваги брак металу, особливо кольорового, порушити клопотання перед Окрвиконкомом про зняття дзвонів і передачу їх до фонду індустріалізації країни». Робітники зазначили також те, що «церковний дзвін, не будучи обрядовою частиною релігії, є засобом релігійної пропаганди, тож його треба заборонити», та закликали всіх інших працівників приєднатися до цієї постанови [9].

Подібні статті з посиланнями на думки робітників державних підприємств та установ продовжували виходити упродовж усього терміну проведення кампанії.

В одеській газеті «Вечерние известия» у повідомленні «Ми за закриття церков та синагог» від 7 січня 1930 року повідомлялося про рішення курсантів, червоноармійців та начскладу школи військових пілотів вимагати закрити Олексіївську церкву, 3 синагоги, розташовані у районі Госпітальної лікарні на вул. Мечникова, а також «зняти дзвони з церков і здати їх у фонд індустріалізації» [10].

Про «грандіозний захід», очевидно, організований владою, повідомила «Наддніпряньська правда» у статті «Двадцять п'ять тисяч проти» від 14 грудня 1929 року, яка розповідала про події дводенної давнини. Нібито 25-тисячний натовп увечері прийшов до стін окрвиконкому і проголосив антирелігійні вимоги. Яскраво вони представлені словами старого робітника Дармостука: «Досить! Ми виконуємо важкі роботи. П'ятирічку за чотири роки. Релігія заважає. Досить! Собори просимо перетворити на театри, музеї, дзвони переплавити на машини...» [11]. Так, використовуючи робітників державних підприємств, було обґрунтовано потребу в конфіскації дзвонів із церков.

Уже 15 грудня 1929 року у вищезгаданій газеті в статті «Боротьба проти релігії – боротьба за соціалізм» було продемонстровано рішення ВУЦВК про дозвіл місцевим органам влади ухвалювати постанови щодо вилучення дзвонів із молитовних будинків у разі, якщо цього вимагали збори трудящих. Отримані кошти за дзвони повинні були надходити до місцевих бюджетів і використовуватися на культосвітні потреби [12].

На території Херсонської та Одеської єпархій з цього часу почали з'являтися типові рішення місцевої влади, направлені на зняття дзвонів та закриття молитовних будинків. Так на засіданні президія Очаківського районного виконавчого комітету Миколаївської округи від 1 березня 1930 року, посилаючись на зібрані підписи мешканців Очакова, прийняла постанову, в якій просила окрвиконком про «надання дозволу негайно зняти дзвони і порушити клопотання зі свого боку перед ВУЦВК про закриття означених [двох] молитовень у м. Очакові та передачу помешкань цих молитовень на культурні потреби міста». Цікавим є той факт, що за закриття церков та зняття дзвонів поставили підписи 1 751 мешканців Очакова із загальної кількості осіб від 16 років, що складала 2 666 осіб. При цьому не змогли взяти участь в опитуванні 811 осіб, із яких 415 особам це було заборонено через свої «релігійні погляди» [13, арк. 53].

Після входження кампанії зняття дзвонів в активну стадію, преса приділяла значну увагу висвітленню даного процесу. Так, у «Вечерних известиях» Одеси у статті «Церковні дзвони на тракторні частини» від 28 січня 1930 року повідомлялося, що завод Одтремаса № 3 «Червоний Профінтерн» отримав перший вагон дзвонів, знятих із церков Херсонського округу. Вагон прибув до Одеси із наступним написом: «Робочі та селяни Херсонщини шлють робочим Одеси дзвони

із церков на посилення індустріалізації країни. Нехай замовчить дзвін дзвонів у всьому Союзі!» [14].

Під час кампанії, що висвітлюється, було зафіксовано випадки, коли релігійні громади скаржилися до ВУЦВК та інспектури культів НКВС УСРР про «неправильне зняття дзвонів» [15, арк. 373] і зверталися з проханням залишити у користуванні хоча б один дзвін. Саме так вчинили віруючі с. Надлака Пешотравенської округи Одеської губернії [15, арк. 380]. Це було свідченням того, що на місцях зустрічалися випадки «перегинів» у державній політиці.

Газетярі також проінформували суспільство про результати кампанії зі зняття дзвонів. Наприклад, «Красный Николаев» у публікації «Дзвони на службі індустріалізації» від 28 лютого 1930 року повідомляв про те, що вимоги трудівників щодо зняття дзвонів у Миколаєві задоволені повністю. Всього було зібрано більше 2 700 пудів міді. Зазначили також те, що всі кошти, отримані від реалізації дзвонів, підуть до місцевого бюджету «на задоволення потреб культури», а десять відсотків від загальної суми буде направлено на антирелігійну роботу [16].

У Херсоні теж до кінця зими всі дзвони міста було демонтовано. Їх звозили на базу Рудметалторгу, де розбивали кувалдами, а далі відправляли на переплавку до Одеси. 28 207 кг – такою була вага всіх дзвонів Херсона, які православна громада міста надбала за 150 років [4].

Отже, офіційним приводом для розгортання кампанії зі зняття дзвонів для переплавки їх на кольоровий метал послугувала політика стрімкої індустріалізації СРСР кінця 20-х років ХХ ст. та поліпшення «культосвіти» трудящих. Однак не менш важливою причиною боротьби із дзвонами стало загострення у країні класової боротьби, а разом із нею – боротьби з релігією. Результатом кампанії стала втрата церквою майже всіх дзвонів, у тому числі особливо цінних та старовинних.

Джерела та література

1. Плаксин Р.Ю. Тихоновщина и её крах: Позиция православной церкви в период Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны. – Л., 1987. – 208 с.
2. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталинизм на Україні. 20-30-ті роки. – К., 1991. – 342 с.
3. Кухар-Онышко Н.А., Пиворович В.Б. Из вечности звонят колокола... // Летопись Причерноморья. Литература, история, археология, нумизматика. – Херсон, 2001. – № 5. – С. 65-70.
4. Скороход А. Как большевики заставили «замолчать» колокола Херсона // Гривна. – Херсон, 2003. – С. 13.
5. Державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО), ф. 8, оп. 1, спр. 817.
6. Там само, ф. 5, оп. 3, спр. 1052.
7. Там само, спр. 1070.
8. Гуревич Н. Колокола – в литейные цеха // Красный Николаев. – 1929. – 31 мая.
9. Дзвони – на індустріалізацію. Собор – під антирелігійний музей // Наддніпрянська правда (Херсон). – 1929. – 3 вересня.
10. Мы за закрытие церквей и синагог. Отдать колокола на нужды индустриализации // Вечерние известия (Одесса). – 1930. – 7 января.
11. Двадцать п'ять тысяч проти. Соборы – під палаци культури, дзвони перелити на машини. Велична демонстрація трудящих Херсону за нове, не задурманене життя // Наддніпрянська правда (Херсон). – 1929. – 14 грудня.
12. Борьба проти релігії – боротьба за соціалізм // Наддніпрянська правда (Херсон). – 1929. – 15 грудня.
13. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-161, оп. 1, спр. 830.
14. Церковные колокола на тракторные части // Вечерние известия (Одесса). – 1930. – 28 января.
15. ЦДАВО, ф. 1, оп. 5, спр. 496.
16. Колокола на службе индустриализации // Красный Николаев. – 1930. – 28 февраля.